

Kajetan Kovič

DIALOG Z ŽUPANČIČEM

Moj dialog z Otonom Župančičem ni bil nikoli popolnoma gladek. Ko sem se v peti gimnaziji ne zaradi šolske prisile, ampak po svoji volji pobljže seznanil s pesniki slovenske Moderne, sem si v dnevnik zapisal, da ... *Župančiča in še mnoge druge cenim, Ketteja ... pa ljubim*. Občudoval sem njegove *divne podobe in krasne primere*, hkrati pa nič manj kot Ketteja ljubil Gradnika in pozneje Murna. Seveda sem si neštetokrat ponavljal verze kot *Ti skrivnostni moj cvet, ti roža mogota* ali *Prišla si ... tak pride zlat oblak na večerno nebo* ali *Golobov se dvoje med nebom, vodo je preneslo s perutmi blestečimi* ali *Kot veter v vrhu trepetlike* ali *Med rožami, ki ne rasto pri nas*, če jih naštejemo samo nekaj. Vendar je bil čas, v katerem sem odraščal in si začel oblikovati zgodnje temelje svoje poetike, čas drugačnega Župančiča. Medtem ko so Murn, Kette in Gradnik lahko ohranili svojo intimnost, je bil Župančič s svojimi socialnimi, nacionalnimi in partizanskimi pesmimi javno navzoč predvsem kot »pesnik za današnjo rabo«. V tem nisem videl nič slabega, a mogoče v tej dvojni podobi vendar tiči eden od vzrokov za na začetku omenjeni razkorak med občudovanjem in ljubeznijo, ki pa ne pomeni že tudi vrednostne sodbe. Ni namreč nujno, da tisto, čemur pripisujemo vrednost, tudi brezpogojno ljubimo, kot ni nujno, da je tisto, kar ljubimo, zmeraj najvišjega ranga.

Lahko bi rekel, da sem z Župančičem o njegovih pesniških postopkih zmeraj razpravljaj, tako priznavalno kot kritično, vendar pa ne tako silovito kot na primer z Gregorčičem. Tako sem si pred leti, kot sem zapisal, *za svojo rabo* naslikal podobo javnega Župančiča, ki presega njegovo zgolj pesniško biografijo in jo v nekaj potezah tukaj povzemam.

V letih po koncu druge svetovne vojne Oton Župančič ni bil samo eden od naših pesnikov, temveč naš *narodni* pesnik in ljudski umetnik ter potemtakem slovenska kulturno-politična ustanova, resda ne uradna, vendar nič manj ugledna kot institucija predsednika SAZU, rektorja univerze ali predsednika vlade. Omeniti velja, da Župančič te *institucije* ni podedoval, ampak se je z njim začela, saj so njeni temelji nastali, ko se je naravnost pes-

nikovega talenta srečno ujela z duhom in zahtevami časa. Tako je razmerno zgodaj postal naš največji živeči pesnik, naš nacionalni pesnik, naš bard in pesniški knez, čigar vladavina je bila nepreklicna in dosmrtna. To središčno pozicijo so mu začeli že dokaj let pred vojno, četudi ne zmeraj z navdušenjem, priznavati tudi politični nasprotniki, pesnik pa jo je čutil kot radost in čast pa tudi kot odgovornost in breme. S pisanjem partizanskih pesmi jo je vnovič potrdil, imenovanje za *ljudskega umetnika* pa ji je v povojnih letih dalo tudi zunanji pečat ustanove.

Nacionalnega pesnika Slovenci pred Župančičem nismo imeli. Prešerna so v središče postavili poznejši rodovi, narava njegovega dela pa je takšna, da za živa v nobeni dobi ne bi mogel postati nacionalni pesnik, ker je v njegovi poeziji premalo *pesmi za današnjo rabo*. Prvo možnost, da se povzpne na piedestal, je imel po zaslugi svoje pesniške usmeritve Simon Gregorčič. Lahko bi rekli, da jo je v precejšnji meri izkoristil in da je po odmevu v svojem času pozicijo nacionalnega pesnika skoraj dosegel. Vendar je bilo zaradi šolanja za duhovniški poklic njegovo pesniško obzorje ožje, izhodišče pa tradicionalnejše in v zaostanku s časom. Neposredni dostop do pozicije mu je onemogočal tudi strnjen odpor konservativnega dela takratne slovenske družbe, deloma pa še dejstvo, da je živel v obrobni pokrajini in ne v središču Slovenije, kar se je odražalo v nacionalnih temah njegove poezije, vezanih predvsem na primorsko problematiko. Lahko bi torej rekli, da Gregorčič sicer ni postal nacionalni pesnik, da pa je s čvrstim korakom stopil na prag ali v preddverje te institucije.

Župančičev vzpon je bil srečnejši in uspešnejši. Njegova *pesem za današnjo rabo* se je lotevala vsakokratnih temeljnih in perečih tem slovenskega nacionalnega življenja in dosegla, prav tako kot Gregorčičeva, širok odmev v svojem času. Občasni odpori proti pesnikovi misli ali njegovemu ravnanju niso bili nikoli strnjeni v bloku, ampak precej razdrobljeni in so njegovemu uspehu prej koristili kot škodovali. Poleg tega je Župančič živel in delal v Ljubljani in se je poslanstva nacionalnega pesnika tudi zavedal. Zato je *venec* sprejel s samoumevnostjo poeta lavreata, ki ve, da je *srce v sredini* in sooblikovalec moderne narodove skupnosti.

V instituciji slovenskega nacionalnega pesnika pa seveda ni treba videti samo veličastja, ni je treba načelno odklanjati samo zato, ker je, objektivno vzeto, kulturno-politična institucija, in ni treba po slovensko malenkostno kazati zgolj na njeno dekadentno fazo z umetniško skromnejšimi rezultati. Takšna institucionalna ujetost povzroča načelno in je povzročala Župančiču tudi konkretno mnoge težave. Pesnik, ki je v sebi čutil poslanstvo in iz tega izhajajočo odgovornost nacionalnega pesnika, si je ob tem moral zastaviti nekaj vprašanj. Moral se je vprašati, kaj slovenski nacionalni pesnik sploh je,

kaj v širšem svetu pomeni, in navsezadnje, kakšne koristi takšen *naslov* pri naša.

Odgovori na ta vprašanja niso bili zmeraj razveseljivi. Namesto da bi se posvečal svojemu delu, je moral služiti *slovenstva trdo tlako* kot dramaturg v gledališču in zaradi neugodnih gmotnih razmer tudi dosti prevajati. Brž se je torej pokazalo, da je institucija nacionalnega pesnika zgolj častna in predstavljena kot toliko nacionalnih stvari med Slovenci le družbeno všečno fasado. Pesniku je dovoljeno, morebiti celo *ukazano*, da je *propheta in patria*, od njega se pričakuje, da bo zmeraj na razpolago in v prvi vrsti, ter se mu očita, če ni, ves narod mu strmi pod pero in gleda, ali piše, kaj piše in ali dovolj dobro piše. Ob vsem tem pa bi moral ta domači prerok shajati *sine pecunia* in se naučiti živeti brez hrane kot ciganov konj.

Neprimerni materialni stimulaciji bi lahko seveda do neke mere odpomogla moralna priznanja in zadovoljstva. Toda tudi tu se je nacionalni pesnik malega naroda moral zavedati, kako skopo ga omejuje jezik: ta njegov najvišji dar in najhujši plot. Esej o Adamiču je iskal izhod iz te pesniške stiske, a so planili po njem, ker so ga gledali zgolj iz ozke politične situacije. Sicer pa svet Župančiču ni ostal zaprt, za tisti čas relativno dovolj pomembni predstavitvi Artura Cronia in Luciena Tesniera sta mu odpirali pot, ki pa je spet od doma nismo znali ali hoteli utrditi in razširiti. Zelo verjetno je, da bi Župančič, če bi ga zdravje ne izdalo in če bi dočakal za to potrebna visoka leta, postal jugoslovanski kandidat za Nobelovo nagrado in bi jo v fazi, ko je bila švedska akademija naklonjena predvsem pesnikom, verjetno tudi dobil. Kaj bi to pomenilo za slovensko književnost, si lahko samo veličastno predstavljamo, hkrati pa po Rilkejevo tudi že sklenemo, da je malenkostno premišljevali o tem, kar se ni zgodilo.

Moj zgodnji odnos do Župančiča je bil torej projiciran skoz institucijo nacionalnega pesnika, ki pa mi v svoji kompleksnosti seveda še zdaleč ni bila tako pregledna kot danes. Iz njene kulturno zgodovinske perspektive sem pesnika zaradi *zaslug* spoštoval in zaradi artistskih dosežkov mestoma občudoval, vendar ga nisem mogel ljubiti tako, kot sem ljubil Gradnika. Ko se danes z večjo vednostjo in izkušnjo srečujem z njegovim opusom, moj nagonski odnos do njega ni bistveno drugačen, jasnejši pa so postali vidiki. Zavrgel sem tradicionalne poglede, naj so se zdeli še tako sveti in večno veljavni, in skušal poiskati tisto, čemur bi lahko rekel Župančičeva pesem za mojo rabo, ali drugače: živega pesnika.

Tako sem se za začetek ustavil ob pismu, v katerem je Josip Murn leta 1898 izražal prepričanje, da bo Župančič v zrelih letih postal naš Baudelaire. To svoje mnenje je utemeljeval z nekaterimi pesmimi iz poznejše *Čaše opojnosti*, o kateri 100 let po izidu nikakor ne moremo trditi, da bi bila baudelairevska. Če bi kakšno zelo daljno sled tega pesnika hoteli odkriti v sonetu

Kako je poln kristjanov temni hram, potem je ta zveza pač tolikšna, kolikor je Baudelaire nasploh oče vsakršne blasfemije v moderni poeziji. Poleg te možne reminiscence je v *Čaši opojnosti* še nekaj blagih dekadentnih občutij, ki pa so mnogo manj bolna kakor podobna občutja v Cankarjevi *Erotiki*. Župančič je bil kljub korakanju s časom preprost, šegav in bister podeželski mladenič, ne pa rafiniran velemestni preobčutljivec. Njegova pesem je v *Čaši opojnosti ljubka in poskočna* na podoben način, kot je ljubek in poskočen tudi velik del Kettejeve poezije. Ta ekspresivni fantovsko-dijaški ton je zato blizu ljudski pesmi, folklori, otroškemu govoru, familiarnim poslanicam in *prisrčni* ljubezenski liriki zgodnjega Heineja ter daleč od Baudelaira. *Prekletega pesnika* bi bilo v tej zvezi komaj treba omenjati, če ne bi v povojnih letih nekateri preprosteži začeli šteti Župančiču v dobro, da ni postal *naš Baudelaire*, temveč *ljudski pesnik*. S tem so hoteli povedati: 1. da Slovenci kot majhen narod Baudelairov ne potrebujemo, in 2. da je odločitev za *Baudelaira* ali *ljudskega pesnika* zgolj stvar prepričanja, svetovnega nazora ali trdne volje.

Žal ali k sreči ni tako, in če smo se že dotaknili tega navideznega problema, se nam mora slejkoprej razjasniti, da Župančič nikoli ne bi mogel postati *naš Baudelaire*, ker za to pač ni imel dispozicij. Po zvonkljajoči uverturi *Čaše opojnosti* je pesnik razmeroma hitro spoznal in uveljavil nekaj osnovnih potez svojega talenta, ki pogleda ne usmerjajo več k Baudelairu, temveč k Simonu Gregorčiču. Že ob navadnem branju se med Gregorčičem in Župančičem odkrije vrsta vzporednosti in sorodnosti, ki ju vežejo kljub generacijski ločnici. Njunjo stično področje je nacionalna tematika in njena podobna obdelava: retorika, patos, vizionarstvo in muzikalnost.

Ob primerjanju njunih najbolj znanih in največkrat navajanih pesmi lahko ugotovimo, da sta oba *govorniška* pesnika. Na to posebej opozarja pogosta uporaba druge osebe ednine ter prve in zlasti druge osebe množine, torej izrazito nagovornih oblik, prav tako pa redno vpletanje retoričnih vprašanj in velelnega naklona. Oba se obračata k večji ali manjši množici ali k posamezniku, oba nekoga nagovarjata, sprašujeta, prosita ali kregata, oba komu nekaj govorita, dopovedujeta ali ukazujeta, kot da stojita na prižnici ali na odru. Medtem ko je Gregorčič še zavezan klasični odi in apostrofira tudi nežive in zunajčloveške stvari (*Soci*, *Kmetški hiši*, *Oljki*), se Župančič obrača spčetka predvsem k človeku, kasneje pa začne tudi on nagovarjati poseebljeno Domovino.

Iz uporabe naštetih govornih perspektiv se razrašča pri obeh pesnikih lirični patos kot nosilec močne čustvene napetosti, ki naj usmerjevalno (akcijsko) vpliva na bralčevo ali še raje poslušalčevo čustvovanje. S patosom se prepleta tudi vizionarnost s prerokbami o narodovi boljši prihodnji usodi. Ko za to prihodnost in za obrambo domovine kličeta v boj, se v svojih najbolj

udarnih pesmih presenetljivo skladata celo v aktivističnem imperativu. Tako kot Gregorčič naroča Soči:

... srdita čez branove stopi, / ter tujce, zemlje lačne, vtopi / na dno razpenjenih valov!,

tudi Župančič govori v pesmi *Veš, poet, svoj dolg* volčjemu zboru:

Plani čez Savo, plavaj čez Dravo – / zob za zob in glavo za glavo!

Poleg naštetih sorodnosti družijo pesnika še izrazit smisel za muzikalnost, zaradi česar velja njuna poezija nasploh za *sluhu všečno*, četudi je v skrajnostih za današnje uho pri Gregorčiču preblagoglasna in pri Župančiču ponekod preveč samozvočna. Kot akustična tipa sta oba tudi razmeroma hitro ustvarjala in zato so se jima pesmi včasih razrasle v prezgovorne dolžine.

Če se od tega skopega orisa vzporednic med pesnikoma ozrem k svojemu zgodnjemu doživetju Župančiča, se mi moj *neljubezenski* odnos do njega razkrije prav iz podtalne zveze z Gregorčičem, čigar govorniška poezija, naperjena v zunanji svet, mi je od nekdaj povzročala težave. Čeprav so nekateri opisovali njena čustva kot nadosebna in vzvišena, sem sam čutil predvsem njihovo tendenčnost, ki z bralcem namesto magičnega vzpostavlja logični stik. Ali nismo v današnji govorniški dobi že preutrujeni od predavanj, diskusij, simpozijev, pridig in govorov in si želimo od poezije nečesa drugega? Kljub vabljujejšim zgledom iz svetovne književnosti sem se ob lastnih poskusih na področju tako imenovane angažirane poezije moral zmeraj spet spominjati verzov Petra Levca, ki pravi, da

Drugačne sile gibljejo ta svet, / a drobne pesmi malokdo posluša ... / Zato se, pesem, joči ali smej, / ljudem to ne koristi in ne škodi.

Ali ni te deficitarnosti angažirane poezije spoznal v eni svojih pesmi tudi Župančič, ko je zapisal:

Velikim pevcem so nekdanje dni / zidala mesta se na strune zvok, / in danes moji pesmi dano ni / siroti eni utolažiti jok ...

Ali te deficitarnosti ob retorični poeziji v zbirkah *Čez plan, Samogovori* in *V zarje Vidove* ni čutil? Je bil zares verujoče srce v *sredini* ali pa ga je v skritem samogovoru grizel dvom, ker se ni mogel dokopati do *svoje podobe*?

Prav ob vzkliku *O, da mi je priti do svoje podobe!* se nehote spomnimo še ene Župančičeve izjave, in sicer tiste o *klaviaturi*, ki jo je dal Izidorju Cankarju v *Obiskih*. Tam pravi: *Čim večji je umetnik, tem obsežnejša je klaviatura, in če bi bil popoln, bi mu pel ves svet*. Ta zanimiva prisposoba se zdi na prvi pogled jasna in enostavna. Vendar bi morali njen globlji pomen videti v tem, da zvoki, ki jih iz klaviature izvabimo, šele *zlit* v celoto sestavljajo koncert in da torej tudi umetniku poje svet kot celota in ne kot seštevek delov. Toda Župančič, kakor vidimo iz nadaljevanja, očitno ni množil, temveč sešteval: *Ko bi bil umetnik popoln, bi v vsaki dobi vse sprejemal, a tega ne more; zato mu pravite, da se razvija. V tem stadiju mu pol-*

nijo dušo ta vprašanja, v naslednjem se mu obzorje širi, predstavljajo se mu novi problemi, ki jih je treba naskočiti ... Ker svet ni rasel v njem, ampak ga je pesnik doživljal kot zunanjo problematiko, so njegove knjige pretežno neenotni zborniki različnih poezij. Čeprav so pesmi v večini primerov artistskično dognane, ostajajo zbirke brez skupnega imenovalca in včasih se zdi, kot da ga tudi v avtorju ni. Kot da se vsa ta poezija ne dogaja v nezamenljivem, enkratnem pesniškem svetu, temveč slučajno in kljub visoki meri profesionalnosti v določenem smislu ljubiteljsko.

S temi rahlo deljenimi občutki in dvomi o pesnikovi pravi podobi, se preselimo zdaj k tistemu delu Župančičevega opusa, ki je zavezan humorju in satiri in me je kot živo in presenetljivo nasprotje opisane retorične lirike zmeraj privlačil. Pri tem mislim tako na njegovo duhovito epigramatiko kot na nekatere krajše, priložnostne humoristične tekste in seveda predvsem na centralno stvaritev s tega področja, na epsko pesnitev *Jerala*. Ker temeljitejša analiza pesnitve ne sodi v zasnovo tega spisa, se ne bom ustavljal ob njenem dolgotrajnem nastajanju, ob njeni fragmentarnosti in nedokončanosti, niti ob čvrstih epskih epizodah drugega dela in ne ob meditacijah intermezza ali filozofskih zasnovah po obsegu skromnega tretjega dela. V spominu si bomo obnovili le prvi del s svojima antipodnima junakoma ali principoma: Jeralo kot predstavnikom težke *snovi* in hudičem kot reprezentantom *duha*. Izpod bleščeče jezikovne parade se bralcu izluščita podobi bistrega, izzivajočega, a hkrati svobodnega in neobvezujočega umetnika Hudiča ter filistroznega materialista Jerale, ki vidi v mizi *idejo* samo takrat, kadar je polna, in se za *višja*, duhovna vprašanja začenja zanimati šele v pijanosti. Ker ima veliko telo in majhne možgane, le s težavo sledi hudičevim miselnim akrobacijam. Spozna se na *majhne posle* in meri vrednost stvari z njihovo uporabnostjo, medtem ko je za *sanje* popolnoma nenadarjen. V filozofskem smislu bi ga lahko imeli za pragmatista, če bi njegovi možgani seveda bili sposobni filozofskega miselnega napora.

Podoba Jerale omogoča tudi dve sodobni projekciji. Prva je posodobljeni posnetek filistra v potrošniški preobleki, druga je predstava o birokratskem Jerali, čigar dušeči in zaviralni utilitarizem ima vse možnosti, da se spremeni v totalitaristično manipulacijo.

Te mračne projekcije Župančiču seveda ne smemo naprtiti in če smo mu prej oponesli retoriko, mu moramo zdaj v dobro šteti smeh, ki zmaguje nad satirično prizadetostjo. Ep je namreč v prvem delu bleščeče igriv in zabaven ter ga lahko postavimo v bližino moderne ludistične poezije, saj se pesnik – in bralec z njim – s svojim okornim junakom igra kot mačka z mišjo. Fantazija in igra sta močnejši od namenov in morale in zato spada *Jerala* kljub fragmentarnosti med živa tkiva Župančičeve poezije.

Na koncu, a ne zato, ker bi bilo manj pomembno, je treba nekaj povedati

še o liričnosti in liriki. Kadarkoli sem se bližal Župančiču s te plati, sem moral ugotoviti, da prave lirike v njegovem opusu pravzaprav ni, da so v posameznih pesmih sicer zveneči lirični odstavki, ki pa jih zmeraj spet prikrivajo drugorodni, zdaj retorični (Manom Josipa Murna-Aleksandrova), zdaj epski elementi. Zdi se, da prava lirika pri Župančiču dolga leta ostaja le spremljava glavnega retoričnega toka. V posameznih zbirkah se te vrste pesmi nikoli ne strnejo v jedra, ki bi nosila zgradbo celote, ampak ostajajo osamelke. Značilno je tudi, da so le redke Župančičeve pesmi (npr. *O šum voda zvečer*) od začetka do konca napisane v nedovršenem sedanjiku, tako imenovanem lirskega prezentu, medtem ko večino vsaj enkrat prekrži drugačna časovna ali naklonska perspektiva. Zanimivo je nadalje, da tudi v tako liričnih tekstih, kakršna sta *Telesa naša* in *Jezero*, odkrijemo v podtekstu, v notranji strukturi, v kompoziciji, v mišljenju samem neko nelirično razumskost.

Kljub temu pa naletimo tudi pri Župančiču na fazo, ko stopi liričnost v središče njegove pesniške pustolovščine. To se zgodi po več kot desetletnem molku, ko začne v začetku tridesetih let intenzivno snovati ciklus *Med ostrnicami*. Zmeraj sem obžaloval, da pesnik cikla ni dokončal in izdal, kot je nameraval, v samostojni zbirki. Tako je samo manjši del teh pesmi izšel v prvem zaglavju *Zimzelena pod snegom*, kjer zaradi vsebine in kompozicije celotne knjige ni mogel doseči tistega učinka, kot bi ga lahko razširjen in kompletiran v posebni publikaciji. Gradivo nam je po objavi zapuščine v tretjem zvezku Župančičevega *Zbranega dela* in v knjigi *Med ostrnicami*, ki jo je ob 100-letnici pesnikovega rojstva v redakciji Joža Mahničiča izdala Slovenska matica, sicer dostopno, vendar bi bila zaokrožena zbirka v razlagi svojega avtorja mnogo zgovornejša, saj bi nam pokazala njegovo kompozicijsko voljo in na besedilih uveljavljeno *zadnjo roko*.

Kljub fragmentarnosti in nedodelanosti moramo v *Ostrnicah* videti Župančičevo najbolj celovito lirično stvaritev, seveda z upoštevanjem omejitev, ki jih v zvezi z liričnostjo pri njem že poznamo. Ko jih je pisal, je pesnik izražal prepričanje, da bodo te pesmi postale njegov *chef d'oeuvre*. Med njimi je posebej značilna pesem *V tišino*, za katero bi lahko paradoksalno trdili, da je skoraj programsko protiretorična, čeprav ni v njej prav nič programa, temveč zgolj lirična intonacija. Četudi tu ne gre povsem brez nagovora, lahko vendarle rečemo, da je zelo zadržan, skorajda monološki. Za ciklus v celoti velja, da je bolj plastičen kot akustičen in zato v sporočilnosti objektivnejši. Zdi se, da je v ciklu *Med ostrnicami* Župančič z natančno in stvarjem ustrezno besedo poimenoval ljudi in predmete vsakdanjega življenja, potem ko je za navidezno preprostostjo odkril njihov skrivni čar. Celo bodica in rek dobita v tem sobesedilu osebnejši poudarek. Svet je jasen in čist, ne več zavezan volji, temveč modrosti, pesnik ni več nad stvarmi, temveč med njimi, ne več nad

svetom, temveč v njem. Ne glede na milimetrsko sodbo o vrednosti posameznih pesmi in fragmentov sem v ciklu *Med ostrnicami* slednjič našel svojega pravega Župančiča. Če sem njegovo visoko retoriko odrinil iz poezije v kulturno-politično zgodovino, če mi je njegov bleščeči humor pričaral močan intelektualni užitek, potem sem *Med ostrnicami* našel predel, kjer je bila mogoča tudi ljubezen.

Ob takem in drugačnem, polemičnem ali soglašajočem, vsekakor pa nenehnem dialogu z velikim pesnikom ob koncu tega subjektivnega spisa ne morem še mimo enega otoka ljubezni: njegove otroške poezije. Ob njej ne čutim potrebe po preučevanju in razlagi njenega ustroja, ampak se spremenim v otroškega bralca, poistovetim se s Cicibanom, ki se pogovarja s čebelico ali posluša očetovo uro, smejem se zgodbi o zlatu v Blatni vasi, uživam v muziki verzov in sanjam o večni, četudi nedosegljivi Indiji Koromandiji. Luč, ki sije iz teh pesmi, sklepa krog mojega znanstva z Župančičem od zgodnjih do poznih dni in mi pravi, da je ena od velikih skrivnosti poezije tudi srečna nerazložljivost njenega čara.